

Arap Dili ile İlişkisi Açısından Mâverdî Tefsirinde Kıraatler*

Yahya BALCI

Dr. Öğr. Görevlisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi Anabilim Dalı, Artvin/Türkiye,
yahyabalci@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8725-7391>

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 01.07.2025
Kabul Tarihi: 19.11.2025
Yayın Tarihi: 15.12.2025

İntihal

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı

© Yahya BALCI | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Atıf

Balci, Yahya. "Arap Dili ile İlişkisi Açısından Mâverdî Tefsirinde Kıraatler". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 8/2 (2025), 581-598. <https://doi.org/10.52637/kiid.1731979>

Öz

Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinde harf ve hareke farklılıkları olarak ortaya çıkan kıraat ihtilafları, kimi zaman lehçelerle kimi zaman da diğer ilimlerle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Kıraat farklılıklarının anlam üzerindeki etkisini en fazla dikkate alan âlimlerin müfessirler olduğu söylenebilir. Müfessirler, murâd-ı ilâhîyi anlama gayretinin bir neticesi olarak kaleme alınan tefsirlerde, kıraat farklılıklarından çeşitli vesilelerle bahsetmişler ve bu farklılıkların etkilerine dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Mâverdî (öl. 450/1058) de *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde gerek sahih gerekse şâz kıraat vecihlerine yer veren ve kıraat ihtilaflarını farklı açılardan değerlendiren bir müfessirdir. İsmi geçen tefsir her ne kadar bir kıraat kaynağı olmasa da Mâverdî, bu eserinde azımsanamayacak sayıda kıraat farklılığını çoğunlukla kıraati okuyan kişi veya kişilere nispet ederek nakletmeye özen göstermiştir. Mezkûr kıraat ihtilaflarını birçok yönden değerlendirebilme imkânı olmakla beraber bu çalışmada, sadece Arap dili ile ilişkisi açısından Mâverdî'nin değindiği kıraat farklılıklarının değerlendirmesi yapılmaktadır. Nitekim Mâverdî'nin, İslâmî ilimlerin birçok alanında olduğu gibi Arap dili sahasında da müstakil eser telif eden ve tefsirinde dilsel tahlillere değinen bir müfessir olduğu görülmektedir. Bu sebeple onun bazı âyetlerin tefsirinde kıraatlerin Arap dili ile ilişkisi bağlamında yaptığı açıklamaların bilinmesinin, müfessirin ilmî birikimini bu kapsamda tefsire ne şekilde yansıttığının görülmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirde müellifin kıraat farklılıklarına Arap dili açısından yaklaşımının tespit edilmesinin hedeflendiği bu çalışmada, konunun anlaşılmasına fayda sağlayacak kıraat örneklerine, yapılan açıklama ve nakillere yer verilmiştir. Çalışma sonucunda; Mâverdî'nin Arap dili-kıraat ilişkisi çerçevesinde sarf ve nahiv ilminin konuları bağlamında birçok farklı başlık altında değerlendirilebilecek kıraat farklılıklarına büyük oranda temas ettiği, bu farklılıklarının anlama olan etkilerine yönelik görüşleri sıraladığı ve açıklamalar yaptığı müşahede edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Arap Dili, Tefsir, Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*.

* Bu makale, 12.03.2025 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde tamamlanan "Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* Adlı Tefsirinin Kıraat Yönünden İncelenmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Qirā'at in al-Māwardī's Tafsīr in terms of its Relationship with Arabic Language*

Yahya BALCI

Dr. Lecturer, University of Artvin Çoruh Faculty of Theology, Department of Recitation of the Qur'an and Qirā'at, Artvin/Turkey, yahyabalci@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8725-7391>

Research Article

History

Received: 01.07.2025

Accepted: 19.11.2025

Published: 15.12.2025

Plagiarism

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Funding: The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Competing Interests: The author declare that have no competing interests.

Copyright

© Yahya BALCI | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Cite as

Balci, Yahya. "Qirā'at in al-Māwardī's Tafsīr in terms of its Relationship with Arabic Language". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 8/2 (2025), 581-598. <https://doi.org/10.52637/kiid.1731979>

Abstract

Differences in the qirā'at of the Qur'ān, which appear as variations in letters and vowels, have been studied in relation to dialects and other sciences. It can be said that the scholars who pay the most attention to the effect of differences in qirā'at on meaning are the exegetes. Exegetes, in their commentaries written as a result of their efforts to understand the divine intent, have mentioned differences in qirā'at on various occasions and have provided explanations regarding the effects of these differences. Al-Māwardī (d. 450/1058), in his tafsīr *al-Nuqat wa'l-uyūn*, is also a exegete who includes both the ṣaḥīḥ and shāz qirā'at and evaluates qirā'at disputes from different perspectives. Although the aforementioned tafsīr is not a source of qirā'at, al-Māwardī took care to narrate a considerable number of qirā'at differences in this work, mostly attributing them to the person or persons who read the qirā'at. Although it is possible to evaluate the aforementioned qirā'at differences in many ways, this study only evaluates the qirā'at differences mentioned by al-Māwardī in terms of their relationship with the Arabic language. As a matter of fact, it is seen that al-Māwardī was a exegete who wrote independent works in the field of Arabic language as in many fields of Islamic sciences and touched upon linguistic analysis in his tafsīr. For this reason, it is thought that it would be useful to know the explanations he made in the context of the relationship between qirā'at and Arabic language in the exegesis of some verses and to see how the exegete reflected his scholarly knowledge to the exegesis in this context. In this study, which aims to determine the author's approach to the qirā'at differences in terms of Arabic language in the tafsīr *al-Nuqat wa'l-uyūn*, examples of qirā'at that will benefit the understanding of the subject, explanations and quotations are included. As a result of the study, it has been observed that al-Māwardī, within the framework of the relationship between Arabic language and qirā'at, largely touched upon the differences of qirā'at, which can be evaluated under many different headings within the context of the subjects of the science of sarf and nahw within the framework of the relationship between Arabic language and qirā'at, and listed the opinions on the effects of these differences on meaning and made explanations.

Keywords: Qirā'at, Arabic Language, Tafsīr, al-Māwardī, *al-Nuqat wa'l-uyūn*.

* This article is derived from his doctoral dissertation titled "An Analysis of al-Māwardī's Tafsīr al-Nuqat wa'l-uyūn in terms of Qirā'at" completed on 12.03.2025 at Recep Tayyip Erdoğan University Graduate School of Postgraduate Education.

Giriş

Kıraat ihtilâflarının usul/fonetik dışında kalan kısmı fersî kıraat farklılıkları olarak isimlendirilmektedir. Bu okuyuşlar; lehçelerle bağlantılı olmayan ve yedi harf ruhsatının dışında kalan, Arap dili kuralları bağlamında değerlendirilen farklılıklardan teşekkül etmektedir.¹ Bu türden ihtilâfların anlam üzerinde etkili olması, müfessirlerin ilgisini çekmektedir. Kıraat farklılıkları, Kur'an'ın anlaşılmasında yadsınamaz ölçüde etkili olduğu gibi Kur'an'ın i'câz özelliğinin görülmesi yönünden de önemli bir etkiye sahiptir.² Çünkü kıraat ihtilâfları vesilesiyle bir kelimedede farklı manalar açığa çıkmakta, anlamı kapalı olan lafızların anlaşılması mümkün olmaktadır.³ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak indirilen bir kitap olduğu düşünüldüğünde kıraat farklılıklarının Arap dili ile olan yakın irtibatı da daha doğru anlaşılmalı olacaktır.

Kur'an kelimelerinin okunuşundaki farklılıkları ifade eden kıraat ihtilâflarının Arap dili ile olan irtibatı dolayısıyla müfessirler genellikle eserlerinde kıraatleri bu açıdan da değerlendirmiştir. Mâverdî (öl. 450/1058) de bu müfessirlerden biridir. Yaşadığı dönemin önemli ilim şehirlerinde farklı alanlarda tanınmış âlimlerden ilim tahsilinde bulunan Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, İslâmî ilimlerin birçok alanında önemli eserler telif etmiştir.⁴ Mâverdî'nin tefsir ilmine dair eseri ise *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirdir. Mezkûr tefsirde müellif, dilci âlimlerden de büyük oranda istifade etmektedir. Bu durumu onun yaptığı lügavî izahlardan anlamak mümkündür. Mâverdî, ismi geçen tefsirde sahih ve şâz olmak üzere çok sayıda kıraat farklılığına yer vermektedir. Bu kıraatlerin bir kısmı Arap dili ile bağlantılı olup sarf ve nahiv ilmi kapsamında incelenen kıraatlerden oluşmaktadır. Mâverdî, bu kıraatlerin anlamlarını açıklamış, bazen de sarfî ve nahvî tahlillerde bulunmuştur. Konunun genişliği ve araştırmanın sınırları bakımından tefsirde yer alan tüm kıraat farklılıkları çalışmada ele alınamamıştır. Araştırmanın konusuna daha fazla katkı sunan, müfessirin kıraat-Arap dili ilişkisi bağlamındaki değerlendirmelerinde öne çıkan konulara değinilmiştir. Bu doğrultuda sarf açısından, isimler kapsamında müfred ve cemi ile ism-i fâil kalıbındaki kıraatlere, fiiller konusunda mâlum-meçhûl, tahfilî-teşdidli, gâib, muhâtab veya mütekellim sîga ile okunan kıraatlerle nokta/harf değişiminden kaynaklanan örnekler incelenecektir. Nahiv açısından ise mübtedâ ve haber, atıf, bedel ve sıfat olarak değerlendirilen örneklerle fâil ve mef'ûlün değiştiği kıraatlere değinilecektir. Ancak çalışmanın önemi açısından konunun detaylarından önce ismi geçen tefsir ve bu araştırmanın temel hedefi olan kıraat-dil ilişkisi hakkında yapılmış olan çalışmalara değinmek gerekmektedir.

Literatürde, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsiri merkeze alan farklı konularda birçok araştırma bulunmaktadır.⁵ Mâverdî'nin, kıraat farklılıklarını sahih-şâz ayırımı yapmaksızın değişik açılardan değerlendirdiği mezkûr tefsirdeki kıraatleri konu alan -ülkemizde- sadece bir makale bulunmaktadır.⁶ Söz konusu çalışmada, müellifin hayatı, ilmî kişiliği, yaşadığı dönem ve kıraatler hakkında kısa bilgiler verilmiş, "Mâverdî'nin Kıraatleri Delillendirmesi" başlığı altında müfessirin kıraat farklılıklarını hadislerle, sahâbe kıraatleriyle, imam ve râvilerinin okuyuşlarıyla, şiiirlerle ve bölgelerle delillendirmesi gibi konular tefsirdeki bazı örnekler üzerinden ele alınmıştır. Dolayısıyla mezkûr çalışmada, bu makalede konu edilen kıraat-Arap dili ilişkisi bağlamındaki kıraat ihtilâflarına ve Mâverdî'nin konuya yaklaşımına

¹ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 71.

² Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 135.

³ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2018), 125.

⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn tefsiri'l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdurrahim (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), Mukaddime, 1/9, 10; Ebü İshâk İbrahim b. Ali Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbâs (Beirut: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1970), 131; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 18/65; Celâleddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396), 83.

⁵ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Bedr Muhammed es Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdî fi tefsirihi en-Nüket ve'l-uyûn* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1407); Burhan Sümertaş, *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); İsmail Kurt, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Eserinde Sahâbe Tefsiri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Şuayb İdrîs İmâ, *el-Kurâ'âtü'l-Kur'âniyye fi tefsiri'n-nüket ve'l-uyûn li'l-Mâverdî cem'an ve tevcihen* (Sudan: Ümmü Derman Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012); Enes Büyük, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Tuğba Uydaz, *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Hâmid Muhammed el-Mücerreb, "Menhecü'l-İmâmî'l-Mâverdî fi 'arzi'l-kurâ'ât ve eseri zâlike fi tefsirihi'n-nüket ve'l-uyûn", *Mecelletü Külliyyeti Usûlü'd-dîn 2/34* (2016), 1815-1904; Fatma Çakır, *Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Murat Oral, *Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Mahmud Ferrâc es-Seyyid İmbâbî, "Eserü'l-kurâ'âtü'l-Kur'âniyye fi ihtilâfi'l-ahkâmî'l-fıkhiyye 'inde'l-İmâmî'l-Mâverdî min hilâli kitâbihi'l-Hâvi'l-kebir", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb 1/51* (2019), 415-444; Henâ Hâlid eş-Şavî, "Mevkifü'l-Mâverdî mine't-tercihi beyne'l-kurâ'âtü fi tefsirihi'n-nüket ve'l-uyûn", *Mecelletü Makâlid 6/3* (2020), 53-63.

⁶ Abdullah Cengiz, "Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn İsimli Eserinde Kıraat Olgusu", *Tanım Tenkit Teori 2* (2024), 21-38.

değnilmemiştir. Eserdeki kıraatler özelinde yapılan çalışmalardan bir tanesini kısmen de olsa bu makaleyle ilişkilendirmek mümkündür. Bahsi geçen çalışmada, *en-Nüket ve'l-uyûn*'da geçen sadece şâz kıraatlerin Arap dili ilimleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda şâz kıraatlerin nahiv, sarf, belâgat, delâlet, sesler (harfler) ve lehçeler üzerindeki etkisine bazı örnekler verilmiştir.⁷ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere kıraat-Arap dili bağlamında kıraat farklılıklarının tamamını kapsayan Mâverdî'nin konuya bakışını, kıraat farklılıklarını bu minvalde nasıl değerlendirdiğini gösteren bir çalışma henüz yapılmamıştır.⁸ Bu makalede, imkân ölçüsünde sarf ve nahiv ilminin konuları içerisinde zikredilen başlıklar altında kıraat farklılıklarına değinilecektir. Çalışmanın, işaret edilen boşluğu büyük oranda dolduracağı ümit edilmektedir.

1. Sarf İlimi Yönünden Kıraatler

Sarf ilmi, kelimenin istenilen manaya göre değişimini ele alan ilim olarak bilinmektedir.⁹ Kelimelerin yapı ve çekimlerini konu edinen bu ilmin, kıraatleri ilgilendiren bir yönünün olduğu da söylenebilir. Kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısımdan oluştuğu gibi¹⁰ kıraat vecihleri de bu üç kısımda görülebilmektedir. Ancak burada çalışmanın sınırları gözetilerek sadece isim ve fiillerdeki bazı kıraat örnekleri incelenmiştir.

1.1. İsimlerdeki Kıraatler

İsim; zamanla ilgisi bulunmayan, insan, hayvan, bitki ve nesnenin manasına delâlet eden veya bir işin bizâtihi kendisini gösteren, kendi başına anlamı olan kelime şeklinde tanımlanmaktadır.¹¹ İsimler, çekimi yapılan ve yapılamayan isimler olarak iki kısma ayrılmaktadır.¹² İsimlerin farklı şekilde telaffuz edilmeleri, kıraat farklılıklarına da yansımaktadır. Bu durumu yansıtan bazı örneklerin görülmesi, konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu sebeple birkaç başlık altında konuya işaret edilecektir. İsimlerde görülen kıraatler her ne kadar farklı başlıklar altında incelenebilse de çalışmada, konuyu temsil açısından öne çıkan başlıklar altındaki örneklere yer verilecektir.

1.1.1. Müfred ve Cemi Kalıbında Okunan Kıraatler

Kıraat vecihlerinden bazıları, kelimelerin müfred veya cemi kalıbında okunmasından kaynaklanmaktadır. Âyetlerin manasında değişikliğe sebep olan bu okuyuşların bir kısmı sahih bir kısmı da şâz kıraat kategorisinde bulunmaktadır. Örneğin "كُلُّ أَمْرٍ بِاللَّهِ وَمَا لَكُمْ بِهِ وَرُسُلِهِ" âyetinde¹³ geçen "وَكُتِّبَ" lafzı, müfred ve cemi olarak iki farklı şekilde okunmaktadır. Kaynaklarda, mezkûr kelimenin Nâfi' (öl. 169/785), İbn Kesîr (öl. 120/738), Ebû Amr (öl. 154/771), İbn Âmir (öl. 118/736) ve Âsım (öl. 127/745) tarafından "وَكُتِّبَ" şeklinde cemi kalıbıyla; Kisâî (öl. 189/805) ve Hamza (öl. 156/773) tarafından ise "وَكِتَابِهِ" şeklinde müfred kalıbıyla okunduğu kaydedilmektedir.¹⁴

Mâverdî, bu kelimeyi cumhûrun cemi olarak "وَكُتِّبَ" şeklinde; Hamza'nın ise müfred lafızla "وَكِتَابِهِ" şeklinde okuduğunu belirtmektedir. Müellif, "وَكُتِّبَ" şeklinde okuyanlara göre kastedilenin: Allah'ın nebîlerine indirdiği kitapların tamamı olduğunu; "وَكِتَابِهِ" şeklindeki kıraatte ise iki durumun bulunduğunu, bununla özellikle Kur'ân-ı Kerîm'in veya cinsin kastedildiğini kaydetmektedir. Bu takdirde mananın: İlk kıraatle aynı olduğunu belirten Mâverdî, Allah'ın böylelikle kitapların tamamını, onlara iman edilmesini ve onların Allah tarafından nebîlerine indirilmiş olduğunu itiraf etmeyi kastettiğini aktarmaktadır.¹⁵

⁷ 'Alâ Sa'd Mes'ûd Atıyye, "Eserü'l-kırâ'âtî's-şâzze fi 'ulûmî'l-lügatî'l-'Arabîyye 'inde'l-imâmî'l-Mâverdî", *Mecelletü'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve'l-Fikr* 6/3 (2020), 17-30.

⁸ Dil kuralları-kıraat ilişkisi bağlamında yapılmış olan bir çalışma için bk. Esat Özcan, "Dil Kurallarının Kıraat Tercihindeki Etkisi: Kutrub Örneği", *Harran İlahiyat Dergisi* 45 (2021), 135-153; Müfessirlerin tefsirlerinde Arap dili açısından kıraatlere yaklaşımlarını gösteren benzer çalışmalar için bk. Nesrişah Saylan, "Arap Dili ile İlişkisi Bağlamında Begavî Tefsirinde Kıraat Vecihleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2015), 159-178; Kadir Taşpınar, "Kıraat-Nahiv İlişkisi Bağlamında Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Yer Alan Kıraat Vecihleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2017), 113-138; Ali Haydar Öksüz, "Zâdü'l-Mesîr Tefsirindeki Kıraat Farklılıklarının Arap Dili İle İlişkisi", *Kilitbahir* 20 (2022), 1-26.

⁹ Mustafa b. Muhammed Çalâyîni, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1414/1993), 1/8; Mehmet Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahve Giriş* (İstanbul, Milsan Basım, 1998), 1/8; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf - Nahiv - Edatlar* (İstanbul: İfav Yayınları, 2012), 11.

¹⁰ Çalâyîni, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabîyye*, 1/9; Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 1/29; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 30.

¹¹ Çalâyîni, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabîyye*, 1/9; Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 1/29; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 30, 156.

¹² Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 156.

¹³ el-Bakara 2/285.

¹⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l- kırâ'ât*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Mearif, 1400), 195; Hasen b. Ahmed b. Abdulgaffâr Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a (el-Hücce fi 'ileli'l-kurrâ'ati's-seb')*, thk. Bedreddin Kahvecî - Beşir Cüveycâtî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1413/1993), 2/455; Ebû Zûr'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l- kırâ'ât*, thk. Saîd el-Efgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 152; Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, *et-Teysîr fi'l-kurrâ'ati's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1404/1984), 85; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kurrâ'ati'l 'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/237.

¹⁵ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/362.

“وَكَانَ لَهُ نُمْرٌ” âyetindeki¹⁶ “نُمْرٌ” kelimesinde görülen kıraat farklılıkları da bu duruma örnek verilebilir. Mezkûr kelimeyi Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî “ث” ve “م” harflerinin zammesiyle “نُمْرٌ” şeklinde; Ebû Amr “ث” harfinin zammesi ve “م” harfinin sükûnuyla “نُمْرٌ” şeklinde; Âsım, Ebû Ca’fer (öl. 130/747) ve İbn Muhaysın (öl. 123/741) ise “ث” ve “م” harflerinin fethasıyla “نُمْرٌ” şeklinde okumuşlardır.¹⁷

Mâverdî, kelimeyi Âsım’ın “ث” ve “م” harflerinin fethasıyla “نُمْرٌ” şeklinde; Ebû Amr’ın “ث” harfinin zammesi ve “م” harfinin sükûnuyla “نُمْرٌ” şeklinde; diğer imamların ise “ث” ve “م” harflerinin zammesiyle “نُمْرٌ” şeklinde okuduklarını aktarmış, zammeli ve fethalı kıraatler için iki görüşten bahsetmiştir. Birinci görüşe göre kelimenin formları aynı anlama gelmektedir. Bu takdirde üç te’vil yapılmaktadır. İlki: Bu kelime “altın ve gümüş” manasındadır. Mâverdî, bu görüşü Katâde’den (öl. 117/735) nakletmektedir. Çünkü bunlar çoğalma özelliği olan mallardandır. İkinci te’vile göre kelime: “Farklı sınıflardan oluşan çok mal” anlamına gelmektedir. Bu yöndeki te’vilin Abdullah b. Abbâs’a (öl. 68/687-688) ait olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu türden malların artırılması daha fazladır. Abdurrahmân b. Zeyd’e (öl. 71/690) atfedilen diğer bir te’vile göre kelime: “Nemalanarak artma özelliği bulunan sermaye” anlamındadır. Çünkü nemalanmada malın artırılması durumu ortaya çıkmaktadır. İkinci görüşe göre kıraatlerin manasının farklı olduğunu belirten müfessir, bu anlam farklılığına dair dört yorum nakletmektedir. Birinci yoruma göre: Fethalı kıraatin “نُمْرَةٌ” kelimesinin cemisi, zammeli kıraatin ise “نُمَارٌ” kelimesinin cemisi olduğunu; ikinci görüşe göre kelimenin fethalı okunduğu zaman sadece “hurmanın yemişlerini” ifade ederken, zammeli okunduğunda ise “bütün malları” ifade ettiğini aktarmaktadır. Üçüncü yorumda fethalı okuyuşla: “Getirisi aslından türeyen ürünler”; zammeli okuyuşla ise: “Getirisi kendisinden başka şeylerden olan ürünlerin” kastedildiğini kaydetmektedir. Yine Abdurrahmân b. Zeyd’e nispet ettiği son görüşte zammeli kıraatle asıl, fethalı kıraatle fer’ kastedildiği yorumlarına değinmektedir.¹⁸

Örneklerden¹⁹ de anlaşılacağı gibi Mâverdî, tefsirinde değindiği kıraatleri genellikle o kıraati okuyan kurrânın ismiyle zikretmekte ve gerekli gördüğü açıklamalarla birlikte ihtilâfları değerlendirmektedir. Bunu yaparken kıraat âlimleri gibi kelimeye olan kıraat vecihlerinin tamamını değil sadece gerekli gördüklerini nakletmekte ve diğer müfessirler gibi ihtilâfların anlama olan etkilerine temas etmektedir. Müfessirin dikkat çeken yönlerinden birisi de tefsirin genelinde aktardığı görüşleri ve bu görüşlere ait yorumları -bu konuda iki, üç görüş vardır. Birinci görüşe ait üç, dört yorum vardır vb. şeklinde- sıralayarak vermesi ve bunu titizlikle uygulamasıdır.

1.1.2. İsm-i Fâil Kalıbındaki Kıraatler

İsm-i fâil; işi yapana delâlet eden, fiilden türeyen ve fiilin ifade ettiği işi yapan etken sıfat-fiil diye ifade edilmektedir.²⁰ İsm-i fâil kalıbındaki kıraat ihtilâflarının, ilgili kelimenin kimi zaman ism-i fâil kimi zaman da ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i zamân, ism-i mekân, mastar veya mübalağalı ism-i fâil olarak okunmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.²¹ Sahih ve şâz kıraat örneklerini içeren konuya, *en-Nüket ve’l-uyûn*’dan örnekler verilecektir.

“حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ” âyetindeki²² “حَمِئَةٍ” kelimesini kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi‘, Ebû Amr, Âsım’dan rivâyetle Hafs (öl. 180/796) ve Ya’kûb (öl. 205/821) “حَمِئَةٍ” şeklinde -sıfat-ı müşebbehe kalıbında- okurken; İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Âsım’dan rivâyetle Ebû Bekr Şu’be (öl. 193/809), Ebû Ca’fer ve Halef (öl. 229/844) ise “حَامِيَةٍ” şeklinde -ism-i fâil kalıbında- okumuşlardır.²³

Mâverdî, mezkûr kelimedeki kıraat farklılıklarına âyetin anlamına olan tesirine dair görüş ve açıklamalara değinirken Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hafs’ın kelimeyi “حَمِئَةٍ” şeklinde; Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/693) ve Hasan-ı Basrî’nin (öl. 110/728) diğer imamların kıraati üzere “حَامِيَةٍ” şeklinde okuduklarını zikretmektedir. Birinci kıraat hakkında iki yoruma yer vermektedir. Mücâhid (öl. 103/721) ve Katâde’den nakledilen birinci yoruma göre kelime; “balçıklı bir suyu olan göze”; Übey b. Ka’b’a (öl. 33/654) ait olan ikinci görüşe göre ise “siyah çamur” manasına gelmektedir. İkinci kıraate göre kelime; “sıcak”

¹⁶ el-Kehf 18/34.

¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 390; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/142; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn İbn Mihrân en-Nisâbüri, *el-Mebsût fi’l-kur’âti’l-aşr*, thk. Seb’i Hamza Hâkimî (Dimaşk: Mecme’u Lügati’l-Arabiyye, 1981), 277; Dâni, *et-Teyisr*, 143; Ebû Ca’fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî İbnü’l-Bâzîs, *el-İknâ’ fi’l-kur’âti’l-seb’a*, thk. Abdülmeccid Katâmiş (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1403), 342; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/310; Abdüllatif Hatib, *Mu’cemu’l-kur’ât* (Dimaşk: Dâru Sa’deddîn, 2000), 5/206.

¹⁸ Mâverdî, *en-Nüket*, 3/306.

¹⁹ Tefsirde geçen konuyla ilgili diğer örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/358; 2/150, 213; 3/55, 306; 4/131, 153, 342; 5/127, 232; 6/103, 272.

²⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah İbn Hişâm, *Şerhü Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, thk. Mustafa Deybülboğa (Dâru Mustafa, 1431), 323; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 165.

²¹ Dağ, *İhticâc*, 64-65; Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 128.

²² el-Kehf 18/86.

²³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 398; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 5/169; İbn Mihrân en-Nisâbüri, *el-Mebsût*, 282.

manasındadır. Müfessirin görüşüne göre ise ilgili kelimenin gözenin sıfatı olarak siyah çamurlu ve sıcak olması imkân dâhilindedir.²⁴

Konu hakkındaki örneklerden biri de “بِحَمْسَةِ آفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ” âyetindeki²⁵ “مُسَوِّمِينَ” kelimesinde görülen kıraatlerdir. Mâverdî, İbn-i Kesîr, Âsım ve Ebû Amr’ın bu kelimeyi “و” harfinin kesresiyle “مُسَوِّمِينَ” şeklinde; diğer kıraat imamlarının ise “و” harfinin fethasıyla “مُسَوِّمِينَ” şeklinde okuduklarını nakletmekte ve ilk kıraate göre anlamın; “atlarına bir nişan takmış oldukları halde” şeklinde; ikinci kıraate göre ise “sâime olan, bunlar da -otlaması için- meraya salınan atlar” şeklinde olduğunu kaydetmektedir.²⁶ Yani ism-i fâil kalıbında okunan ilk kıraatte fiil meleklerle, ism-i mef’ûl kalıbındaki ikinci vecihte ise başka canlılara isnat edilmiş olmaktadır. İlk okuyuşa göre “kendilerini veya atlarını işaretleyen”; ikincisine göre ise “başkası tarafından işaretlenmiş” manaları ortaya çıkmaktadır.²⁷

Müfessirin, ism-i fâil kalıbında okunan kıraatlerde²⁸ sahih ve şâz okuyuşlara değindiği, kıraat ihtilaflarının mana üzerindeki etkisine dikkat çektiği, bu hususta seleften nakiller yaptığı ve bazen de kendi görüşünü de dile getirerek konuyu açıkladığı anlaşılmaktadır.

1.2. Fiillerdeki Kıraatler

Şahıs ve zamanla birlikte iş ve oluş bildiren kelimeler fiil olarak adlandırılmaktadır.²⁹ Fiil, zamanla ilgili olarak bir manaya delâlet eden ve üç zamandan birinde meydana gelen bir işi, bir olayı bildiren kelime şeklinde de tanımlanmaktadır.³⁰ Fiillerdeki kıraat farklılıklarının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Bu ihtilafların fazlalığı, Arap dilinin zenginliği olarak da yorumlanabilir. Bu kapsamdaki kıraatlerde kelimenin bazı yerlerde farklı okunması, bu ihtilafların lehçelerden kaynaklanmadığını göstermektedir.

1.2.1. Fiilin Mâlum ve Meçhûl Okunduğu Kıraatler

Arapça’da fiil cümlesinin fiil, fâil ve mef’ûlden oluştuğu bilinmektedir.³¹ Fâili belli olan fiiller mâlum; belli olmayanlar ise meçhûl olarak adlandırılmaktadır. Fiilin mâlum veya meçhûl okunması, aynı zamanda fiil ve fâil arasındaki uyumun göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir.³² Arapça’nın kendine has yapısı sayesinde kelimenin yazılışında bir değişiklik gerektirmeden fiil ve fâil üzerine konulan hareketlerle mâlum ve meçhûl okuyuşlar ortaya çıkmaktadır.³³

Manaya da etki eden Mâverdî’nin dikkate aldığı bu hususa, “وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ” âyetinde³⁴ bulunan “يَغُلَّ” fiilindeki kıraatler örnek verilebilir. Kaynaklarda bu fiili İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, İbn Muhaysın ve Yezîdî’nin (öl. 202/817) mâlum sığayla “يَغُلَّ” şeklinde; Nâfi’, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya’kûb, Ebû Ca’fer ve Halef’in ise meçhûl kalıpla “يَغُلَّ” şeklinde okudukları aktarılmaktadır.³⁵

Mâverdî, söz konusu fiili İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım’ın “ي” harfinin fethası ve “غ” harfinin zammesiyle “يَغُلَّ” şeklinde okuduğunu; bunlar dışındaki imamlarının kıraatinin ise “ي” harfinin zammesi ve “غ” harfinin fethasıyla “يَغُلَّ” şeklinde olduğunu kaydetmektedir. Bu ihtilafların anlam üzerindeki etkisi hakkında izahlarda bulunan müellif, “يَغُلَّ” şeklindeki kıraatin yorumunda üç görüşe yer vermektedir. Bu görüşler, âyetin nüzûl sebebine işaret etmektedir. İkrime (öl. 105/723) ve Saîd b. Cübeyr’den (öl. 94/713) nakledilen birinci görüşe göre; kırmızı kadife bir elbise Bedir günü kaybolmuştur. İnsanlardan bazılarının, onu Resûlullah’ın aldığını söylemeleri üzerine Allah bu âyeti indirmiştir. İkinci görüşe göre âyet, Resûlullah’ın bir yöne gözetlemek için gönderdiği gözcüler hakkında inmiştir. Hz. Peygamber ganimet malı elde etmiş ve bundan gözcülere pay vermemiştir. Bu olay üzerine Allah mezkûr âyeti indirmiştir. Abdullah b. Abbâs ve Dahhâk’ın (öl. 105/723) görüşü olarak nakledilen bu vechin anlamı: “Hiçbir nebî, Müslümanlardan bir gruba pay verip diğer grubu terk ederek taksimde zulmetmez.” şeklinde takdir edilmiştir. İbn İshâk’a (öl. 117/735) nispet edilen üçüncü görüşe göre anlam: “Hiçbir nebî için Allah’ın insanlara iletmesi için gönderdiği şeyleri, onlardan çekinmesi veya beklentisi olduğu için gizlemesi olacak

²⁴ Mâverdî, *en-Nüket*, 3/338-339.

²⁵ Âl-i İmrân 3/125.

²⁶ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/421.

²⁷ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 168.

²⁸ Konuyla ilgili tefsirdeki diğer örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/206; 2/20; 3/26, 329; 4/171, 306; 5/24-25, 251-252, 431; 6/148, 232.

²⁹ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 36.

³⁰ Galâyîni, *Câmi’u’l-dürûsi’l-Arabîyye*, 1/11; Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 29.

³¹ Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 33-34.

³² Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 115.

³³ Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 252.

³⁴ Âl-i İmrân 3/161.

³⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 217; İbn Mihrân en-Nisâbüri, *el-Mebsût*, 170-171; Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfu fudalâi’l-beşer fi’l-kirâ’ati’l-erbe’ate aşer*, thk. Enis Mehera (Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1427/2006), 231; Hatîb, *Mu’cemu’l-kirâ’ât*, 1/612.

şey değildir.” şeklinde olmaktadır. Mâverdî, “يَعْلَى” şeklindeki kıraat hakkında ise iki görüş zikretmektedir. Birincisi: “Hiçbir nebî için, ashâbının onu ithâm etmesi ve ihânetle suçlaması olacak şey değildir.” demektir. İkinci görüşe göre ise manayı: “Hiçbir nebînin, ashâbını ganimet malını zimmete geçirmekle ve ihânetle suçlaması olacak şey değildir.” şeklinde açıklamaktadır.³⁶

Mâverdî, kelimenin yapısı aynı kalsa da hareketlerin değişmesiyle oluşan ve anlamın da değişmesine neden olan kıraat örneklerini³⁷ isimlere nispet ederek aktarmış, yaptığı nakiller ve izahlarla da meseleyi detaylı olarak incelemiştir.

1.2.2. Fiilin Tahfili ve Teşdidli Okunduğu Kıraatler

Fiillerdeki kıraat ihtilâflarının bir kısmının, fiilin şeddeli veya şeddesiz okunmasıyla oluştuğu müşahede edilmektedir. Bu kapsamdaki ihtilâflar, anlam farklılığına sebep olmak ve manaya zenginlik katmaktadır. Konu hakkındaki kıraatlere “وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ” âyetindeki³⁸ “وَجَعَلُوا” fiilinde görülen kıraat ihtilâfları örnek olarak gösterilebilir. Mâverdî'nin isim zikretmeksizin sadece tahfif ve teşdidle iki şekilde okunduğunu naklettiği mezkûr fiili, Nâfi' ve Ebû Ca'fer “ر” harfinin şeddesiyle “وَجَعَلُوا” şeklinde okurken; diğer imamlar tahfifle “وَجَعَلُوا” şeklinde okumuşlardır.³⁹

“وَجَعَلُوا” kelimesinin anlamı hakkında açıklamalara yer veren müfessir, bu hususta iki görüş nakletmektedir. Birincisi: “Yalan söylediler, iftira attılar.” anlamındadır. İkinci görüşe göre ise: “O'nun için erkek ve kız çocukları var ettiler.” anlamı bulunmaktadır. Çünkü “خَرَقَ” ve “خَلَقَ” aynı anlamdadır. İkinci görüşe göre kıraatler farklı anlamdadır. Bu hususta da iki görüş vardır. Birincisi: “وَجَعَلُوا” şeklindeki şeddeli kıraat, çokluk manası içindir. Diğer görüşe göre “وَجَعَلُوا” şeklindeki tahfili kıraat: “Yalan söylediler, iftira attılar.” anlamında; “وَجَعَلُوا” şeklindeki şeddeli kıraat ise: “İhtilaf ettiler.” anlamındadır.⁴⁰

Tefsirinde sahih ve şâz olan birçok kıraat farklılığını zikreden Mâverdî, çoğunlukla kıraatleri okuyanlara nispet ederek aktarsa da bazen kelime üzerindeki ihtilâfları herhangi bir isim belirtmeden kıraatlere dair görüş ve yorumlar üzerinden de ele almaktadır. Bu durum, onun kıraatleri nakilde tek bir yöneme bağlı kalmadığı şeklinde yorumlanabilir.⁴¹

1.2.3. Fiilin Gâib-Muhâtab veya Mütakellim Okunduğu Kıraatler

Kıraat farklılıkları arasında fiillerin sîgalarının değiştiği kıraatler de bulunmaktadır. Bu türden ihtilâflar, cümlede fâil değişikliğine sebep olduğundan üslup farklılığına yol açmış ve bundan dolayı da iltifât sanatı⁴² kapsamında değerlendirilmiştir. Âyetin hem manasını hem de i'râbını etkileyen ve Mâverdî'nin de kayıtsız kalmadığı konu, verilen örneklerle daha anlaşılır olacaktır.

“فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنِّي وَضَعْتُهَا اُنْثَىٰ وَاِنَّهُ لَكُلُّهَا اُنْثَىٰ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ” âyetindeki⁴³ “وَضَعْتَ” fiilini İbn Âmir, Ya'kûb ve Âsım'ın râvisi Ebû Bekir Şu'be “ع” harfinin sükûnu ve “ت” harfinin zammesiyle “وَضَعْتَ” şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza, Kisâî, “ع” harfinin fethası ve “ت” harfinin sükûnuyla “وَضَعْتَ” şeklinde okumuşlardır.⁴⁴

Mâverdî, söz konusu fiildeki kıraatlere dair açıklamalarında İbn Âmir ile Ebû Bekir Şu'be'nin “ت” harfinin zammesiyle “وَضَعْتَ” şeklinde okuduklarını aktarmaktadır. Bu takdirde ilgili ifade, İmrân'ın eşine dönmekte ve: “Allah ne doğurduğumu elbette en iyi bilendir.” manasında olmaktadır. Diğer kıraat ise geriye kalan imamların kıraati olup “ت” harfinin cezimli okunmasıyla “وَضَعْتَ” şeklindedir. Bu durumda da ilgili ifade, Allah'tan İmrân'ın eşine bir cevap olmakta ve: “Allah'ın, onun ne doğurduğunu kendisinden daha iyi bildiği” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.⁴⁵

Fiilin gâib ve mütakellim sîgalarda okunmasından kaynaklanan mezkûr ihtilâflarda, gâib sîgayla okunan kıraatte söz Allah'a ait iken, mütakellim sîgayla okunan kıraatte Hz. Meryem'in annesinin -

³⁶ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/433-434.

³⁷ Tefsirde geçen konu hakkındaki diğer bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/473; 2/98, 154; 3/67-68, 433; 4/61, 298; 5/48, 213, 294; 6/271.

³⁸ el-En'âm 6/100.

³⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 264; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 200; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâ'ât*, 264; Dâni, *et-Teysîr*, 105; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/261; Dimyâtî, *İthâf*, 270.

⁴⁰ Mâverdî, *en-Nüket*, 2/151.

⁴¹ Konuyla ilgili tefsirdeki diğer bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/106, 193; 2/108; 3/67-68, 355; 4/173; 6/178, 351.

⁴² Belâgat âlimlerinin anlama güzellik veren edebî sanatlardan saydığı iltifât, bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslup bakımından değişiklikler yapmaktır. Bu değişiklikler monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılmaktadır. Başlıca iltifât şekilleri şunlardır: 1. Gâibden hitaba geçiş. 2. Gâibden mütakellime geçiş. 3. Muhatabdan gâibe geçiş. 4. Mütakellimden gâibe geçiş. 5. Mütakellimden muhataba geçiş. 6. Mâziden muzâriye geçiş. 7. Muzâriden mâzîye geçiş. 8. Mâziden emre geçiş. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Durmuş, “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153.

⁴³ Âl-i İmrân 3/36.

⁴⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 204; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 162; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/239; Dimyâtî, *İthâf*, 222.

⁴⁵ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/387.

İmrân'ın eşinin- sözü olmaktadır.⁴⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045), "وَضَعْتُ" kıraatinde tâzim ve tenzih anlamının bulunduğunu, Allah'a hiçbir şeyin gizli kalamayacağını, âyette geçen Meryem'in annesinin sözlerinin ihbârî anlamda değil tâzim manasında söylenmiş olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁷

Mezkûr konuya "لَيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ" âyetindeki⁴⁸ "لَيُنذِرَ" fiilindeki kıraat farklılıkları da örnek olabilir. Mâverdî'nin herhangi bir isme atfetmeksizin aktardığı kıraatleri, kaynaklardaki bilgilerden hareketle şu şekilde özetlemek mümkündür: Fiildeki iki sahih vecihten "ت" harfiyle -muhâtab sîgayla- "لَيُنذِرَ" şeklinde okunan kıraat Nâfi', İbn Âmir Ya'kûb ve Ebû Ca'fer'den rivâyet edilmiştir. "ي" harfiyle -gâib sîgayla- "لَيُنذِرَ" şeklindeki kıraat ise İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza ve Kisâ'î'den nakledilmiştir.⁴⁹ Fiildeki diğer bir kıraat şâz olarak değerlendirilen "ي" harfinin zammesi ve "ذ" harfinin fethasıyla meçhûl sîgayla "لَيُنذِرَ" şeklinde Cühderî (öl. ?) tarafından okunmaktadır.⁵⁰

Mâverdî, bahsi geçen bölümle ilgili iki görüşün bulunduğunu aktarmaktadır. Birincisi: Fiili "ت" harfiyle -muhâtab sîgayla- "لَيُنذِرَ" şeklinde okuyanların te'vîlidir. Bu durumda âyetin takdiri: "لَيُنذِرُ يَا مُحَمَّدُ مَنْ" şeklinde olmaktadır. İkincisi: İlgili fiili "ي" harfiyle -gâib sîgayla- "لَيُنذِرَ" şeklinde okuyanların te'vîlidir. Müfessir, "مَنْ كَانَ حَيًّا" kısmı hakkında da dört görüş nakletmektedir. Birinci görüş: Dahhâk'ın söylediği "gâfil olan kimseyi"⁵¹ anlamındadır. İkincisi: "Hayat sahibi/diri, basiret sahibi kimseyi" manasını ifade eden ve Katâde'den nakledilen görüştür. Yahyâ b. Sellâm'a (öl. 200/815) ait üçüncü görüş: "Mü'min olan kimseyi" anlamını içermektedir. Süddî'ye (öl. 127/745) atfedilen dördüncü görüş: "Hidâyete eren kimseyi" manasına gelmektedir.⁵²

Söz konusu farklılıkların manalarına dair değerlendirmelere yer verilen tefsir ve hüccet eserlerinde gâib sîgayla okunan "لَيُنذِرَ" kıraatinde mananın; "(Peygamber), diri olanları uyarsın diye" veya "(Kur'an), diri olanları uyarsın diye" şeklinde olduğu; diğer sîgadaki "لَيُنذِرَ" kıraatinde ise Peygamberimiz'e hitaben; "diri olanları uyarman için" şeklinde bir anlamın olduğu ifade edilmektedir.⁵³ Netice itibariyle iki kıraatin anlamının birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Vermiş olduğumuz örnekler,⁵⁴ birçok müfessir gibi Mâverdî'nin de üslup farklılığı şeklinde yorumlanan, kelimelerin i'râb ve manasının değiştiği kıraat farklılıklarına da değindiğini göstermektedir. O, anlam yönünden bir zenginlik kaynağı olan bu husustan önemli ölçüde faydalanmıştır.

1.2.4. Kelimede Noktanın/Harfin Değiştiği Kıraatler

Kıraat farklılıkları arasında, kelimelerin noktasının/harfinin değişiminden kaynaklanan kıraat ihtilâfları da bulunmaktadır. Burada noktanın değişmesiyle aslında harflerin değiştiği belirtilmelidir. Bunun sebebi, ilk dönemlerde Mushaf hattının noktasız ve harekesiz olmasıdır. Bu çeşit ihtilâflar, aslında kelimelerin istikâkında değişikliğe neden olan farklılıklardır. Ancak Mushaf hattının özelliğinden dolayı kelimelerin farklı şekillerde kıraatini mümkün kılan bu ihtilâflar,⁵⁵ tefsir bağlamında âyetlerin anlamına zenginlik katan bir özelliğe sahiptirler.

Kelimenin noktasının/harfinin değiştiği kıraatlere "وَأَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ تُنْشَرُهَا" âyetinde⁵⁶ "نُشِرُهَا" kelimesindeki farklılıklar örnek gösterilebilir. Müfessir, bu kısmı tefsir etmeye kelime iki kıraat

⁴⁶ Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd el Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.), 1/207; Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hücce fî'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1401/1979), 108; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Me'âni'l-kur'ât* (Suudi Arabistan: Merkezü'l-Bühûs fi Külliyyeti'l-Âdâb, 1412/1991), 1/251; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/32; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâ'ât*, 160; Dimyâtî, *İthâf*, 222.

⁴⁷ Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucejihâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 1/340.

⁴⁸ Yâsîn 36/70.

⁴⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 544; İbn Mihrân en-Nisâbüri, *el-Mebsût*, 372-373; Dâni, *et-Teysir*, 185; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/355; Dimyâtî, *İthâf*, 469.

⁵⁰ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 126.

⁵¹ Burada geçen "gâfil" ifadesinin, sonrasında aktarılan görüşlerle ve mana ile uygunluk arzemesi için "âkil (akıllı olan kimseyi)" şeklinde olması gerekmektedir. Nitekim nüshanın tahkikinde de bu ifadenin hatalı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca ilgili kelime tefsirin ana kaynağı olan Taberî tefsirinde de Dahhâk'tan rivâyetle "âkil" şeklindedir. bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 20/550.

⁵² Mâverdî, *en-Nuket*, 5/30-31.

⁵³ Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 4/294; Ezherî, *Me'âni'l-kur'ât*, 2/312; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 6/47; Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ Begavî, *Me'âlimü't-tenzil fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 4/22; Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 4/27; Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 4/462; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşelî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 4/273; Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 339.

⁵⁴ Konuya dair benzer bazı örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nuket*, 1/529-530; 2/417.

⁵⁵ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatü İsa, ts.), 1/406.

⁵⁶ el-Bakara 2/259.

olduğunu belirterek başlamaktadır. Bu kıraatlerin ilki; “ر” harfiyle “نُنشِرُهَا” şeklinde olup Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû Amr bu şekilde okumuşlardır. Bunun anlamı: “Diriltiyoruz, hayat veriyoruz.” şeklindedir. Ardından kelimenin türetildiği köke ve anlamına yönelik açıklamalar yapmaktadır. Şöyle ki “النُّشُورُ” “ölümden sonraki hayat” anlamındadır. Bu kelime, elbisenin neşri (serilmesi, açılması) anlamından alınmıştır. Çünkü ölen kişi dürülen bir şey gibi olmaktadır. Ölümle birlikte her türlü tasarrufu elinden alınmıştır. Dirilip tasarruf yetkisiyle açıldığında “نُشِرَ” ve “نُشِرَ” denilmektedir. Kelimedeki ikinci kıraat diğer imamların kıraati olup “ز” harfiyle “نُنشِرُهَا” şeklinde okunmaktadır. Bu kıraat ise: “Bir kısmını diğerinin üzerine kaldırıyoruz.” manasındadır. Daha sonra Mâverdî, önceki kıraattaki gibi kelimenin aslı ve manası hakkında açıklamalar yapmaktadır. “النُّشُورُ” kelimesinin aslı, yükselmeyi ifade etmektedir. Yerden yüksekte olan bir yere isim olarak “النُّشُورُ” denilmesi bu sebeptir. Aynı şekilde kadının kocasına itaat etmekten kendisini yüksek görüp başkaldırmasına “نُشُورُ الْمَرْأَةِ” denilmesinin de bu anlamdan kaynaklandığı vurgulanmaktadır.⁵⁷

Mâverdî'nin burada sahih olan iki kıraati naklettiği ve bunlardan da sadece birini kıraat-i seb'a imamlarını dikkate alarak isimlere atfettiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb ve Ebû Ca'fer'in birinci “ن” harfinin zammesi ve “ر” harfiyle “نُنشِرُهَا” şeklinde; İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâf ve Halef'in ise “ز” harfiyle “نُنشِرُهَا” şeklinde okudukları nakledilmektedir.⁵⁸ Fiildeki şâz kıraatlerden biri olan “ن” harfinin fethası ve “ش” harfinin zammesiyle “نُنشِرُهَا” şeklindeki kıraat de Hasan-ı Basrî'den rivâyet edilmektedir.⁵⁹

Kaynaklarda mezkûr kıraatlerin anlamları hakkında yapılan izahlara bakıldığında Mâverdî'nin yaptığı açıklamalara benzer açıklamalar yer almaktadır. Bunlar özetle şu şekilde ifade edilebilir: “نُنشِرُهَا” şeklinde okunan kıraatle, “yaratmak için kemikleri birbiri üzerine koyarak birleştirmek, üst üste inşâ etmek” anlamıyla âyetin manası şöyle olmaktadır: “Kemiklere bak, çürüyüp dağılmalarından sonra onları nasıl birbiri üzerine koyup birleştiriyor, sonra da et giydiriyoruz.” “نُنشِرُهَا” şeklinde okunan kıraatle, “diriltmek, ölüye can vermek” anlamından hareketle âyetin manası: “Kemiklere bak, nasıl diriltiyoruz da sonra onlara et giydiriyoruz.” şeklinde anlaşılmaktadır.⁶⁰

Mushaf hattının ilk dönemlerde nokta ve harekesiz olması, aynı kelimenin farklı vecihlerde kıraatini mümkün kılmıştır. Mâverdî, anlama genişlik ve zenginlik katan bu özellikteki kıraat farklılıklarını⁶¹ imamlara nispet ederek aktarmış ve ihtilaflar neticesinde ortaya çıkan manalar hakkında açıklamalar yapmıştır.

2. Nahiv İlmi Yönünden Kıraatler

Nahiv ilmi, kelimelerin cümle içerisindeki görevlerinden ve bu görevlere göre kelime sonlarının hareke durumundan bahsetmektedir.⁶² Kelimeler arasındaki ilişkiler, bir araya gelerek cümle oluşturmaları ve terkipler arasındaki etkileşim nahiv ilminin konuları arasındadır.⁶³ Diğer bir ifadeyle terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, i'râb ve alâmetleri, âmiller, mâmuller, mu'reb ve mebnîler gibi birçok husus bu ilmin kapsamına girmektedir.⁶⁴ Kıraatlerin sıhhatinin tespitinde aranan şartlar arasında bir vecihle de olsa Arap gramerine uygun olması şartı da bulunmaktadır.⁶⁵ Bu durum iki ilim arasındaki ilişkinin boyutunu da ortaya koymaktadır.⁶⁶ Nahiv kuralları kapsamında ortaya çıkan ve manaya da etki eden bu kıraatlere Mâverdî de değinmektedir. Konu oldukça geniş olmakla birlikte burada, kelimenin cümledeki konumu itibarıyla i'râb yönünden oluşan kıraat farklılıklarını gösteren örnekler değinilecektir.

2.1. Mübtedâ ve Haber Konusundaki Kıraatler

Mübtedâ ve haber isim cümlesinin iki temel öğesidir.⁶⁷ Kıraat farklılıklarında cümlelerin bazıları ve bunları oluşturan isimler mübtedâ ve haber şeklinde okunabildiği gibi farklı şekilde de

⁵⁷ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/332-333.

⁵⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 189; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 151; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/231; Dimyâtî, *İthâf*, 208.

⁵⁹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/173; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/307; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alf b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrazzâk el-Mehdî (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422), 1/235; Dimyâtî, *İthâf*, 208.

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/476; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 1/344; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/308; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 1/351; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/235; Ebü Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 7/33; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 3/295; Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî Ebü Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 2/638; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 134-135.

⁶¹ Konu hakkındaki diğer örnekler için bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 2/121, 434; 4/292.

⁶² Ğalâyînî, *Câmi'u'd-dürüsi'l-'Arabîyye*, 1/9; Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 171; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 11.

⁶³ Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 9.

⁶⁴ İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/301.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

⁶⁶ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 137-145.

⁶⁷ Mübtedâ/Müsnedün ileyh (özne) lafzî amillerden soyutlanmış sarîh isim veya isimle müevvel kelime olup isim cümlesinin ilk öğesidir. Haber/müsned (yüklem) ise lafzî amillerden soyutlanmış mübtedânın durumundan haber veren cümlelin ikinci

i'râblanabilmektedir. Bu bağlamda mübtedâ ve haberle ilişkili olan i'râb vecihleri genel olarak kelimenin mef'ûl, hâl, bedel, sıfat veya öncesine atıf şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Böylece âyetin anlamı da bu tercihlere göre farklılık arz edebilmektedir.

"وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ" âyetindeki⁶⁸ farklılıklar, kelimenin mübtedâ ve haber olarak okunduğu kıraatler için örnek olabilir. Müfessir, kırâat-i aşere imamlarından Ya'kûb'un bu kısmı, "س" harfinin sükûnu, "ع" harfi ve "السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ" kelimelerinin ötresiyle, mübtedâ ve haber olarak "وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ" "O'nun kürsüsünün genişliği gökler ve yerdir." şeklinde okuduğunu nakletmektedir.⁶⁹

Mâverdî, âyette geçen "كُرْسِي" kelimesi hakkında iki görüş olduğunu belirtmektedir. Birinci görüşe göre kelime: Allah'ın sıfatlarındandır. İkinci görüşe göre ise: O'nun hükümrânlığının niteliklerindedir. Kürsünün Allah'ın sıfatlarından olduğunu belirten görüş için dört yoruma yer vermektedir. Abdullah b. Abbâs'a nispet edilen⁷⁰ birinci görüşe göre bu, Allah'ın ilmidir. İkinci görüşe göre Allah'ın kudreti; üçüncü görüşe göre mülkü, son görüşe göre ise yönetmesidir. Kürsünün, Allah'ın hükümrânlığının niteliklerinden olduğu yönündeki ikinci görüş hakkında ise üç yorum aktarmaktadır. Birinci görüşe göre kürsü, arş manasındadır. İkinci görüşe göre arş değil, bir yataktır. Üçüncü görüşe göre ise arşın altında bulunan bir kürsüdür. Arş ise suyun üzerindedir. Kürsünün aslı ilimdir. Bu sebeple içerisinde ilim yazılı olan sayfaya "كُرْسِي" denilmektedir. Âlimler için de "الْكُرْسِيُّ" "kürsüler" ve "أَوْتَادُ الْأَرْضِ" "yeryüzünün direkleri" denilmektedir. Müfessir, açıkladığı bu deliller nedeniyle zikrettiği görüşlerden en sahih olanın Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen ve kürsünün Allah'ın ilmi olduğu anlamına gelen görüş olduğunu kaydetmektedir.⁷¹

Söz konusu kıraat, şâz kıraatler içerisinde zikredilmektedir.⁷² Ayrıca bunun Mâverdî'den önce yazılan tefsirlerde zikredilmediği, kıraat kitaplarında ise nadiren nakledildiği görülmektedir. Buna rağmen Mâverdî'nin bu kıraati, kırâat-i aşere imamlarından birine atfederek aktarması, kendisinin kıraat bilgisine ve kıraatlere yaklaşımına dair önemli ipuçları olarak değerlendirilebilir. Müfessirin, kıraat farklılıklarını ve bu ihtilâfların manaları hakkındaki görüşleri sadece nakille yetinmediği, yerine göre kendisinin de tercihte bulunduğu ve tercihlerini gerekçelendirdiği anlaşılmaktadır.

2.2. Atıf Konusundaki Kıraatler

Kıraat farklılıkları arasında kelimelerin daha öncesinde geçen başka bir kelimenin lafzına veya mahalline atıfla okunması şeklindeki okuyuşlar da bulunmaktadır. Atıf⁷³ ile ilgili kıraat ihtilâfları sebebiyle kelimelerin i'râbı değişmekte ve bu durum mana olarak da farklılıklara neden olmaktadır.

Mesela "وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ" âyetindeki⁷⁴ "وَالْأَرْحَامَ" kelimesini kırâat-i aşere imamlarından sadece Hamza "م" harfinin kesresiyle "وَالْأَرْحَامَ" şeklinde okurken diğer kıraat imamları ise fetha harekeyle "وَالْأَرْحَامَ" şeklinde okumuşlardır.⁷⁵

Mâverdî, âyette geçen "تَسَاءَلُونَ بِهِ" cümlesinin anlamının, Mücâhid ve İbrâhîm en-Neha'î'ye (öl. 96/714) göre Arapların: "Allah'tan isterim. O'nun rahmetiyle isterim." şeklindeki ifadeleri olduğunu ve kıraat imamlarından Hamza'nın metinde geçen "وَالْأَرْحَامَ" kelimesini bu mana üzere kesreli olarak "وَالْأَرْحَامَ" şeklinde okuduğunu aktarmaktadır. Kelime hakkında başka bir görüşten bahseden müfessir, Katâde ve Süddî'nin, Allah'ın bu kelimeyle: "Onu bitişirin ve kesmeyin/koparmayın." demek istediği şeklindeki görüşlerine yer vermektedir. Ayrıca o, Allah'ın sûrenin başında insanların bir nefisten olduklarını bildirdiğinde, onların birbirleriyle sıla-i rahim yapmalarını ve uzakta olsalar bile birbirlerinin kardeşleri olduklarını bilmelerini kastettiğini belirtmektedir.⁷⁶

Mezkûr kıraatlerin tevcihinin yapıldığı kaynaklarda her iki okuyuşun da atıf olduğu; fakat fetha harekeyle olan cumhûrun kıraatinde kelimenin "اللَّهُ" lafzına atfedildiği ve takdirinin de: "Akrabalık

ögesidir. Her ikisi de merfûdur. Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 219-220; M. Sadi Çögenli, *Ayet ve Hadis Örneklili Arapça Dilbilgisi Nahiv* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2014), 130.

⁶⁸ el-Bakara 2/255.

⁶⁹ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/326.

⁷⁰ Çalışmada esas alınan baskının tahkikli nüshasında muhakkik, Abdullah b. Abbâs'tan gelen bu şekilde sahih bir rivâyetin olmadığını ifade etmektedir. bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 1/325.

⁷¹ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/324-326.

⁷² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*, 23; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr el-Kirmânî, *Şevâzzü'l-kirâ'ât*, thk. Şimrân el-Acelî (Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.), 97; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/612; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yusuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1986), 2/544.

⁷³ Atıf harflerinden biriyle bir kelimeyi veya cümleyi, kendinden önceki bir kelimeye veya cümleye bağlamaya atıf denilmektedir. Atıf harfinden sonra gelen kelimeye ma'tuf/bağlanan, önceki kelimeye de ma'tufun aleyh/kendisine bağlanan denilmektedir. bk. Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 266; Çögenli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 283-284.

⁷⁴ en-Nisâ 4/1.

⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 226; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 175; Dâni, *et-Teysîr*, 93; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/247; Dimyâtî, *İthâf*, 236.

⁷⁶ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/447.

bağlarını koparmaktan sakının.” şeklinde olacağı ve bu vecihte kelimenin cer ve mecrûrun mahalline atfının da câiz olduğu belirtilmektedir. Çünkü bu durumda kelime yine nasb mahallinde olmaktadır. Hamza'nın kesre harekeyle okuduğu “وَالْأَرْحَامَ” kıraatinde ise kelime “به” kelimesi üzerine atfedilmiş olmaktadır. Bunun anlamı ise: “Onun adıyla ve akrabalık bağıyla birbirinizden dilekte bulunursunuz.” şeklindedir. Ancak bu durumun Basralı nahiv âlimlerince câiz görülmediği, bu şekilde bir kullanımın kıyasa uygun olmadığı ve zarûret sebebiyle sadece şiirde olabileceği aktarılmaktadır. Çünkü onların, açık olan bir şeyi gizli bir cer üzerine atfetmeyi câiz görmedikleri kaydedilmektedir.⁷⁷

Kelimelerin atıf ile okunmasına diğer bir örnek “وَقِيلَهُ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ” âyetinde⁷⁸ “وَقِيلَهُ” kelimesindeki kıraatler olabilir.⁷⁹ Mâverdî, bu kelimenin nasb, cer ve ref olmak üzere üç şekilde okunduğuna dikkat çekerek âyetin tefsirine giriş yapmaktadır. Kesre ile “وَقِيلَهُ” şeklinde okunan kıraatin kıraat imamlarından Âsım ve Hamza'nın kıraati olduğunu ve bu takdirde anlamın 85. âyette geçen “وَعِنْدَهُ” “كِيَاْمَتِيْنَ بِلِغِيْهِ دِيْ يٰلَايْهَ اِيْنِ a

Mâverdî'nin zikrettiği kıraatlerden iki vechin sahih, bir vechin ise şâz olduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr kelimeyi kırâat-i aşere imamlarından Âsım ve Hamza “ل” harfinin kesresiyle “وَقِيلَهُ” şeklinde; diğerleri ise “ل” harfinin fethasıyla “وَقِيلَهُ” şeklinde okumuşlardır.⁸¹ Şâz kıraat kaynaklarında görülen “ل” harfinin ötresiyle “وَقِيلَهُ” şeklinde okunan kıraat ise Ebû Kılâbe (öl. 104/722), Hasan, Mucâhid, Katâde ve A'rec'den nakledilmektedir.⁸²

Söz konusu kıraatlerin tevcihi hakkında yapılan açıklamalarda İbn Cinnî (öl. 392/1002), merfû okunan vecihte atfın 85. âyetteki⁸³ “عَلَّمَ” lafzına, mecrûr okunan vecihte ise yine aynı âyetteki “السَّاعَةَ” lafzına olması gerektiğini, bu takdirde her iki kıraatin de manasının aynı; ancak i'râblarının farklı olacağını belirtmektedir. Mansûb okunan vecihte ise mef'ûl manasında “السَّاعَةَ” kelimesine veya 80. âyetteki⁸⁴ “أَمْ” cümlesine atıf yapıldığını ifade etmektedir.⁸⁵

Mekkî b. Ebî Tâlib de sahih olan iki vecihten mecrûr olan kıraatte bahsi geçen kelimenin 85. âyetteki “السَّاعَةَ” lafzına atfedildiğini; mansûb olan “وَقِيلَهُ” kıraatinde ise beş vecih olduğunu belirterek bu vecihleri şöyle sıralamaktadır: Birincisi: 80. âyetin sonundaki “يَكْتُوبُونَ” kelimesinin mahzûf mef'ûlü üzerine atfedilmesidir. Takdiri de: “وَوَسَّلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُوبُونَ ذَلِكَ وَقِيلَهُ” “Ve yanlarındaki elçilerimiz bunu ve onun ‘Ya Rabbi’ sözünü yazmaktadırlar.” şeklinde olmaktadır. İkinci vecih: 86. âyetin⁸⁶ sonundaki “يَعْلَمُونَ” kelimesinin mahzûf mef'ûlü üzerine atfedilmesidir. Takdiri de: “إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ الْحَقَّ وَقِيلَهُ” “Ancak hakkı ve onun ‘Ya Rabbi’ sözünü bilerek hakka şahitlik edenler” şeklinde olmaktadır. Üçüncüsü: 80. âyette geçen “سَوْهُمْ” kelimeleri üzerine atfedilmesidir. Yani onların sırlarını, gizli konuşmalarını ve onun (Muhammed'in) “Ya Rabbi” sözünü biz işitiriz demektir. Dördüncü vecih: 85. âyetteki “السَّاعَةَ” kelimesinin

⁷⁷ Ebû'l-Hasen el-Mucâşîf el-Belhî el-Evsat el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1411), 1/243; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 2/6; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 118; Ezherî, *Me'âni'l-kırâ'ât*, 1/290; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 3/121; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf 'an vücûhi'l-kırâ'ât*, 1/375-376; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 2/4; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/367; Dimyâtî, *İthâf*, 236.

⁷⁸ ez-Zuhurf 43/88.

⁷⁹ Bu kelimedeki kıraatler özelinde yapılan bir çalışma için bk. Ahmet Taşdoğan, “Zuhurf Süresinin 88. Âyeti Bağlamında Dil Kurallarının Kıraatlerin Anlaşılmasındaki Rolü ve Etkisi”, *Harran İlahiyat Dergisi* 51 (2024), 226-246.

⁸⁰ Bu kıraat vechine ait dördüncü görüş nüshada bulunmamaktadır. bk. Mâverdî, *en-Nüket*, 5/242-243.

⁸¹ İbn Mucâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 589; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mesûdât*, 400; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Kesf 'an vücûhi'l-kırâ'ât*, 2/262; Dâni, *et-Teyssîr*, 197; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/370; Dimyâtî, *İthâf*, 498; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâ'ât*, 8/410-412.

⁸² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*, 137; Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-îdâh 'anhâ*, thk. Ali en-Necdî en-Nâsîf vd. (Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410), İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/258; Kirmânî, *Şevâzî'l-kırâ'ât*, 430.

⁸³ ez-Zuhurf 43/85.

⁸⁴ ez-Zuhurf 43/80.

⁸⁵ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/258.

⁸⁶ ez-Zuhurf 43/86.

mahalline atfedilmesidir. Bunun anlamı: “Kıyameti ve onun sözünü bilir” şeklinde olmaktadır. Beşinci veche göre ise mastar olarak mansûb olmaktadır. “O sözünü söylüyor.” demesi gibidir.⁸⁷

Örneklerden hareketle Mâverdi'nin, kelimelerin cümle içerisindeki konumlarının değiştiğini gösteren türden kıraat örneklerini sahih ve şâz vecihleriyle naklettiği, söz konusu ihtilâflar hakkındaki yorumlara ve açıklamalara değinmek suretiyle kıraat-Arap dili ilişkisi bağlamında kıraatleri değerlendirdiği söylenebilir.

2.3. Bedel Konusundaki Kıraatler

Kıraat farklılıklarının, kelimelerin daha öncesinde geçen başka bir kelimeyle bağlantılı kabul edilmesi neticesinde o kelimedden bedel⁸⁸ olarak değerlendirilmesi ve buna göre okunması şeklinde olduğu da anlaşılmaktadır. Bu durumda âyetlerde geçen bazı kelimelerin i'râbında da değişiklik olmaktadır.

Çalışma kapsamında bu konuya “فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ” âyetinde⁸⁹ geçen “إِلَّا امْرَأَتَكَ” kelimesinde görülen kıraatler örnek olarak verilebilir. Mâverdi, “فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ” “Ancak karın müstesna. (Onu bırak.) Çünkü onların (kavminin) başına gelecek olan azap, onun başına da gelecektir.” cümlesinde iki görüşün bulunduğunu belirtmektedir. Birinci görüşe göre: “إِلَّا امْرَأَتَكَ” lafzı, “فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ” “Geceleyn bir vakitte aileni al götür.” sözünden istisna⁹⁰ olmaktadır. Bunu, kelimeyi “إِلَّا امْرَأَتَكَ” şeklinde nasb olarak okuyanların görüşü olarak vermektedir. İkinci görüşe göre ise: Mezkûr kelime “إِلَّا امْرَأَتَكَ” sözünden istisnadır. Müfessir, bu takdirde kelimenin “إِلَّا امْرَأَتَكَ” şeklinde merfû olarak okunduğu zaman bedel anlamı üzere okunmuş olacağını kaydetmektedir.⁹¹

Müfessirin sadece okunmuş vecihlerini belirttiği kıraatlerden her ikisi de sahih kıraatler arasında bulunmaktadır. Bahsi geçen kelimeyi İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın “ت” harfinin ötresiyle “إِلَّا امْرَأَتَكَ” şeklinde; diğer kıraat imamlarının ise “ت” harfinin fethasıyla “إِلَّا امْرَأَتَكَ” şeklinde okudukları nakledilmektedir.⁹²

Söz konusu okuyuşların tevcihine yer verilen tefsir ve hüccet eserlerinde, merfû okunan “إِلَّا امْرَأَتَكَ” şeklindeki kıraatte bu kelimenin hemen öncesinde geçen “أَحَدٌ” kelimesinden bedel olduğu, mansûb okunan “إِلَّا امْرَأَتَكَ” şeklindeki kıraatte ise mezkûr kelimenin “فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ” cümlesinden istisna olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır.⁹³

Verilen bilgi ve açıklamalardan yola çıkarak i'râb açısından bedel olarak değerlendirilen kıraat ihtilâflarının bağlantılı olduğu kelimeye göre anlam farklılığı oluşturduğu, Mâverdi'nin de bu minvalde değerlendirmelerde bulunduğu söylenebilir.

2.4. Sıfat Konusundaki Kıraatler

Kıraat ihtilâflarından bir kısmı da âyetlerde geçen bazı kelimelerin sıfat⁹⁴ veya sıfatla bağlantılı olan i'râb vecihlerinden kaynaklanmaktadır. Bahsi geçen konuya, “ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ” âyetinde⁹⁵ geçen “الْمَجِيدُ” kelimesi ile “بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ” âyetlerinde⁹⁶ bulunan “مَحْفُوظٍ” kelimesindeki kıraatler örnek olabilir. Mâverdi, âyetle ilgili iki durumdan bahsetmektedir. Birincisi: “الْمَجِيدُ” lafzının, Allah'ın sıfatlarından olduğu yönündedir. Bunu, kelimeyi metinde geçtiği gibi merfû okuyanların görüşü olarak aktarmaktadır. İkincisi: Bu kelimenin Arş'ın sıfatı olmasıdır. Bunu da “الْمَجِيدُ” şeklinde mecrûr okuyanların görüşü olarak zikretmektedir. Şayet bu kelime, Arş'ın sıfatı olarak kabul edilirse üçüncü bir durumun daha olacağını belirten müellif, bu takdirde anlamın da “muhkem (sağlam yapılan) arş” şeklinde olacağını kaydetmektedir.⁹⁷

Mâverdi, “بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ” âyetleri hakkında iki yorum bulunduğunu belirterek âyetlerin tefsirine başlamaktadır. İlk görüşe göre levh: Allah'ın katında korunan şeydir (levhadır). Bu, “مَحْفُوظٍ”

⁸⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf'an vücûhi'l-kırâ'ât*, 2/262-263.

⁸⁸ Metbû'unu (kendinden önce geçen kelimeyi) açıklamak ve pekiştirmek gibi sebeplerle getirilen ve i'râb yönünden metbû'una uyan tâbi kelimeye bedel denilmektedir. bk. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 399.

⁸⁹ Hûd 11/81.

⁹⁰ İstisna edatlarından biriyle bir hükmü makablinden (öncesinden) ayırmaya istisna denilmektedir. Hükmü ayrılan kelimeye müstesna, öncesindekine de müstesna minh denilmektedir. Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 254.

⁹¹ Mâverdi, *en-Nüket*, 2/491.

⁹² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 338; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mesûd*, 241; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf'an vücûhi'l-kırâ'ât*, 1/536; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/290; Dimyâtî, *İthâf*, 325.

⁹³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhû*, 3/69-70; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *i'râbü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali Beydûn (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 2/179; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hüccce*, 4/369; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf'an vücûhi'l-kırâ'ât*, 1/536; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/416; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3/196; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/392; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9/80; Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 3/143.

⁹⁴ Sıfat, bir ismin nasıllık ve niceliğine delâlet eden (niteleyen) kelimedir. Nasıllık ve niceliği belirtilen (nitelenen) isme de mevsûf denir. Sıfat na't, mevsûf ise men'ût diye de adlandırılmaktadır. bk. Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, 260; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 388-389.

⁹⁵ el-Bürûc 85/15.

⁹⁶ el-Bürûc 85/21-22.

⁹⁷ Mâverdi, *en-Nüket*, 6/243-244.

kelimesini kesre ile (“لَوْح” kelimesinin sıfatı olarak) okuyanların yorumu olmaktadır. İkincisi de: Kur’an’ın bizzat kendisi korunan (mahfûz olan) şeydir. Bunu da mezkûr kelimeyi “مَحْفُوظٌ” şeklinde ötre ile (“فُرْآنٌ” lafzının sıfatı olarak) okuyanların yorumu olarak vermektedir. Kur’an’ın neden muhafaza edildiği konusunda da iki görüşe değinmektedir. Birincisi: Şeytanlardan muhafaza edilmektedir. İkincisi ise: Değişmekten ve başka bir şekle dönüşmekten muhafaza edilmektedir. Mâverdî, levhin melekler için görünen ve onların okuduğu bir şey olduğunu söyleyen müfessirlerin bulunduğunu da aktarmaktadır.⁹⁸

Bahsi geçen kıraatler, sahih kıraatler arasında bulunmaktadır. Mâverdî ise bu kıraatlerin kimler tarafından okunduğunu belirtmeksizin aktarmaktadır. Kıraat eserlerinde “المَجِيد” kelimesini Hamza, Kisâfî, Halef ve Âsım’dan rivâyetle Mufaddal’ın (öl. 178/794) kesre ile “المَجِيد” şeklinde; Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ya’kûb ve Ebû Ca’fer’in ise ötre ile “المَجِيد” şeklinde okudukları kaydedilmektedir. “مَحْفُوظٌ” kelimesini ise kırâat-i aşere imamlarından sadece Nâfî’ ötre ile “مَحْفُوظٌ” şeklinde; geri kalan imamlar ise kesre ile “مَحْفُوظٌ” şeklinde okumuşlardır.⁹⁹

Mezkûr kıraatlerin îrâb yönünden tevcihinin yapıldığı kaynaklarda, Mâverdî’nin naklettiği bilgilerle aynı doğrultuda değerlendirmeler yapılmaktadır. Buna göre; “المَجِيد” kelimesi ötre okunduğu zaman Allah’ın sıfatı; kesre okunduğunda ise arşın sıfatı olmaktadır. “مَحْفُوظٌ” kelimesi merfû okunduğunda Kur’an’ın sıfatı; mecrûr okunduğunda ise levh’in sıfatı olmaktadır.¹⁰⁰

Kıraat farklılıkları içerisinde, bazı kelimelerin başka bir kelimenin özelliğini belirten konumda olan ihtilâfların da bulunduğu ve Mâverdî’nin bu yönüyle de kıraat farklılıklarından istifade ettiği görülmektedir.

2.5. Fâil ve Mef’ûlün Değiştiği Kıraatler

Nahiv kuralları açısından kıraat ihtilâflarının değerlendirilebileceği konular arasında, âyetteki kelimelerin yeri değişmeksizin bir kelimenin kimi zaman fâil, kimi zaman da mef’ûl/nâib-i fâil okunduğu kıraatler de bulunmaktadır. Bu değişiklik, bazen de fâil olan bir kelimenin yerine mef’ûl/nâib-i fâil dışında başka bir kelimenin fâil olması şeklinde görülebilmektedir. Söz konusu bu farklılıklar, âyetin manasına da büyük ölçüde etki etmekte bazen de tümüyle değiştirebilmektedir.

Fâil ve mef’ûlün değiştiğini gösteren kıraatlere “وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ” âyetlerinde¹⁰¹ bulunan “سُئِلَتْ” kelimesindeki ihtilâflar örnek olabilir. Mâverdî, “المَوْءُودَةُ” kelimesini “katledilen, öldürülen” olarak tefsir etmektedir. Câhiliye döneminde insanlar, dünyaya gelen bir kız çocuğunu diri olarak gömerlerdi. Ayrıca Mâverdî, canlı olarak gömülen kız çocuklarına, üzerlerinde ağır toprak bulunduğu için “المَوْءُودَةُ” denildiğini belirterek bu manaya “وَلَا يَتَّوَدُّهُ جَنْطُهُمَا” âyetini¹⁰² delil göstermektedir. Allah’ın, bu şekilde kız çocuklarını öldürenleri veya onun gibi öldürme işlerini yapanları azarlamak için “وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ” buyurduğunu kaydetmektedir. Sonra müfessir, canlı olarak gömülen kıza mı sorulacağı yoksa o kızın mı soruyu soracağı hususunda ihtilaf olduğunu ve bu konuda iki görüş bulunduğunu belirtmektedir. Çoğunluğun görüşü olan ilk görüşe göre: Canlı olarak toprağa gömülen kıza sorulacaktır. Yani ona hangi günahı nedeniyle öldürüldüğü sorulacak, o da: “Benim bir günahım yoktur.” diyecektir. Bu ifade, onun katilini azarlama hususunda daha belîğ/etkili olmaktadır. Abdullah b. Abbâs’a atfedilen ikinci görüşe göre ise: Diri diri gömülen kız bu soruyu soracaktır. Yani katiline: “Beni neden öldürdün?” diye soracak ancak katil için hiçbir özür bulunmayacaktır. Müfessir, nitekim Abdullah b. Abbâs’ın, âyeti “وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ” şeklinde okuduğunu aktarmaktadır.¹⁰³

Bazı kaynaklarda “وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ” şeklindeki cumhûrun kıraatine göre, âyetin diri diri toprağa gömülen kız çocuğundan haber verme;¹⁰⁴ şâz olan “وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ” kıraatine göre ise öldürülen kız çocuğunun sözünden hikâye olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁵ Bahsi geçen kıraatlerden “وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ” şeklindeki fâilin zikredildiği kıraate göre âyetin anlamının: “Diri diri toprağa gömülen kız çocuğunun, Allah’a veya katiline hangi suçtan dolayı kendisini öldürdüklerini sorduğunda.” şeklinde

⁹⁸ Mâverdî, *en-Nüket*, 6/244.

⁹⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 678; İbn Mihrân en-Nisâbü’rî, *el-Mesûdât*, 466; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/399; Dimyâtî, *İthâf*, 578.

¹⁰⁰ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’an*, 3/254; Ezherî, *Me’âni’l-kırâ’ât*, 3/136-137; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an vücûhi’l-kırâ’ât*, 2/369; İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 5/463; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 47427; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîd*, 10/446-447.

¹⁰¹ et-Tekvîr 81/8, 9.

¹⁰² el-Bakara 2/255.

¹⁰³ Mâverdî, *en-Nüket*, 6/214-215.

¹⁰⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîd*, 10/416.

¹⁰⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü’l-mesûn*, 10/704.

olacağı kaydedilmektedir.¹⁰⁶ Bazı âlimler de bu kıraatin “بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلْتُ” manasına geldiğini, çünkü bunun Arapların “بِأَيِّ ذَنْبٍ ضُرِبَ” ve “بِأَيِّ ذَنْبٍ ضُرِبْتُ” sözleri gibi olduğunu aktarmışlardır.¹⁰⁷

Mâverdî tarafından nakledilen ve yukarıda şâz olduğu belirtilen kıraatte, canlı olarak toprağa gömülen kız çocuğu fâil konumundayken, cumhûrun kıraatinde ise nâib-i fâil (mef'ûl) olmaktadır.

Fâil ve mef'ûlün değiştiği kıraatler için diğer bir örnek “بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ” âyetinde¹⁰⁸ bulunan “عَجِبْتَ” kelimesindeki kıraat farklılıklarıdır. Mâverdî, kelimeye iki kıraat aktararak âyetin tefsirine başlamaktadır. Birinci kıraatin, Hamza ve Kisâî'nin “ت” harfinin zammesiyle okudukları “عَجِبْتَ” şeklindeki kıraat olup bunun aynı zamanda Abdullah b. Mes'ûd'un da (öl. 32/652) kıraati olduğunu kaydetmektedir. Bu kıraate göre: Allah hiçbir şeye şaşırmasına rağmen şaşırma fiili Allah'a izafe edilmektedir. Zira şaşırmanın, bilinmeyen bir şeyi öğrenme sonucunda olabileceği, oysaki Allah'ın her şeyi daha gerçekleşmeden önce bilmekte olduğunu belirtmektedir. Mâverdî, mezkûr kıraat için yapılan iki yorumdan bahsetmektedir. Birinci yorum: “Bilakis ben reddettim.” anlamında olup Nakkâş'tan (öl. 351/962) nakledilmektedir. İkincisi: Ali b. İsa'nın (öl. 384/994) görüşüdür ki “Onlar (şaşırmayı Allah'a izafe edenler) kendisinden şaşkınlığa düşüleni, teaccüb eden konumuna getirdiler.” anlamındadır. Diğer kıraat, “ت” harfinin fethasıyla “عَجِبْتَ” şeklinde olup, geri kalan imamların kıraatidir. Bu kıraatte şaşırma fiili Hz. Peygamber'e izafe edilmektedir. Müellif, Katâde'ye atfettiği görüşte sanki: “Sen şaşırдың ey Muhammed!” demiş gibi bir anlamın olduğunu kaydetmektedir. Müfessir, kendisinden şaşılacak şeyler konusunda da iki görüş nakletmektedir. Katâde'den nakledilen birinci görüşe göre: “Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerîm kendisine verildiği zaman şaşkınlık yaşamıştır.” İbn Ziyâd'ın (öl. 324/936) sözünün anlamı olarak nakledilen diğer görüşe göre ise: “Hz. Peygamber kendilerine getirdiği ancak kabul etmedikleri hak olan şeylerden dolayı şaşırmıştır.”¹⁰⁹

Mâverdî'nin zikrettiği yukarıdaki kıraatler sahih olarak değerlendirilmektedir. Zikri geçen kelimeyi Hamza, Kisâî ve Halef “ت” harfinin zammesiyle “عَجِبْتَ” şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ya'kûb ve Ebû Ca'fer ise “ت” harfinin fethasıyla “عَجِبْتَ” şeklinde okumuşlardır.¹¹⁰

Tefsir ve hüccet kaynaklarında çoğunluğun kıraati olan “عَجِبْتَ” kıraatinde anlamın: “Sen teaccüb ettin.” şeklinde olduğu ve muhatabın da Hz. Peygamber olduğu, belirtilmiştir. Yani: “Sen, Allah'ın kudretine hayran kaldın.” veya: “Müşriklerin yeniden dirilmeyi inkâr etmelerine, seni yalanlamalarına şaştın.” veya “Vahyin sana gelmesine şaşırдың.” demektir.¹¹¹

Kelimedeki diğer kıraat olan “عَجِبْتَ” kıraati ise “Şaştım/teaccüb ettim.” anlamındadır. Ancak bu takdirde fâilin kim olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazı âlimler, burada bir takdirin olduğunu ve anlamın: “Ey Muhammed! De ki, ben şaşırдың.” şeklinde olacağını belirtmiştir. Bununla birlikte fâilin Allah da olabileceği ancak bunun anlamının: “İnkârcıların yaptıklarını reddetme ve yadırgama” şeklinde olacağı söylenmiştir. Çünkü kullara ait olan birtakım fiillerin Allah'a izafe edilmesi durumunda farklı manalara gelmesinin Arap kelimelerinde görülen bir durum olduğu kaydedilmiştir.¹¹²

Verilen örnekler, müellifin nahiv kuralları bağlamında değerlendirilen birçok konuya örnek teşkil eden kıraat vechleri yanında anlam açısından önemli ölçüde değişikliğe sebep olan fâil ve mef'ûl değişiminden kaynaklı ihtilâfları da detaylı olarak ele aldığını göstermektedir.

Sonuç

Kıraat farklılıklarının diğer ilimlerle ilişkili olduğu bilinen bir husustur. Kıraatlerde görülen ihtilâfların ekseriyetini, anlam üzerinde bir etkisi olmayan fonetik farklılıklar oluşturmaktadır. Bunlar dışında kalan ve manaya da tesir eden kıraatler, genellikle Arap dili kuralları bağlamında değerlendirilmektedir. Mâverdî de hacim olarak muhtasar sayılabilecek *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde, sahih ve şâz çok sayıdaki ihtilâfa ve bunların manaya etkisine değinmiş ve Arap dili-kıraat ilişkisi

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/246; Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Ukberî, *İrâbu'l-kurâ'ati's-şevâz*, thk. Muhammed Seyyid Ahmed Azzûz (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1417), 2/684; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/66.

¹⁰⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 3/240; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/247; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422), 10/139.

¹⁰⁸ es-Saffât 37/12.

¹⁰⁹ Mâverdî, *en-Nüket*, 5/41.

¹¹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 547; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 375; Dâni, *et-Teysîr*, 186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/356; Dimyâtî, *İthâf*, 472.

¹¹¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/384; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve irâbuhû*, 4/299; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 302; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 6/53; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kurâ'ât*, 606; Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 8/141; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Kesf 'an vücûhi'l-kurâ'ât*, 2/223; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 4/28; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/37; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 15/69; Beydâvî, *Envârü't-tenzil*, 5/7; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 3/119; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 9/94.

¹¹² Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 8/140; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/37-38; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/323; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 3/119; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 4/446.

bağlamında da kıraat farklılıklarını nakletmiştir. Bu kapsamda sarf ve nahiv ilminin konuları içerisinde bulunan kıraat vecihlerine de değinen müfessirin, kıraat farklılıklarına göre ortaya çıkan farklı manalara işaret ettiği, kelimelerin farklı şekildeki kullanımlarına ve dilsel tahlillere kıraat ihtilâfları vesilesiyle temas ettiği müşahede edilmiştir.

Arap dili-kıraat ilişkisi açısından Mâverdî tefsirindeki kıraatlerin incelendiği bu çalışmada, sarf ve nahiv ilmi kapsamında değerlendirilen pek çok kıraat vechinin bulunduğu anlaşılmıştır. Sarf ilmi açısından hem isim hem de fiillerde görülen ihtilâfların, müfessir tarafından anlam bakımından detaylı olarak ele alındığını söylemek mümkündür. İhtilâflardan kaynaklanan manaların birbirleriyle çelişmediği, tefsir cihetinden bir genişlik ve zenginlik kaynağı olarak değerlendirildiği görülmüştür. Mâverdî, tefsirinin tamamında olduğu gibi, sarf ve nahiv ilminin konularına dair kıraat örneklerinde de kendisinden önceki dil âlimlerinin görüşlerini sıralayarak bir düzen içerisinde aktarmıştır. Zikrettiği kıraat vecihlerini ve birçok âlimin görüşlerini, genellikle kıraat imamlarının veya görüş sahiplerinin isimlerine nispet ederek rivâyet etmesi, belirgin ve ayırt edici bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bazen yaptığı nakil ve açıklamalar üzerinden de dil açısından kıraatleri değerlendirdiği örnekler bulunmaktadır.

Nahiv ilminin konularına dair kıraat farklılıklarında, kelimelerin cümle içerisindeki konumlarının i'râb açısından değerlendirildiği ve farklı yorumların doğrudan manayı etkilediği söylenebilir. Mâverdî, bu yönüyle de kıraat birikiminden önemli ölçüde faydalanmış, farklı vecihlere ve yorumlara tefsirinde yer vermiştir. Ayrıca onun, sadece kıraat farklılıklarını ve farklılıklara dair görüşleri nakletmekle ve Arap dili açısından yaptığı değerlendirmelerle yetinmediğini, zaman zaman kendi görüş ve tercihlerini de açıkladığını, kimi zaman da tercihlerini temellendirdiğini söylemek mümkündür.

Çalışma neticesinde; Arap dili konusunda da mutlak yetkinliğe sahip bir isim olan Mâverdî'nin tefsirinde naklettiği kıraat farklılıklarının bir kısmını, sarf ve nahiv kuralları yönünden değerlendirdiği görülmüştür. Bu bağlamda kelimelerin cümle içerisindeki konum ve i'râbını, farklı sîgalardaki okuyuşları, harf, hareke ve noktaların değişimini ve farklı kalıplardaki okuyuşları gösteren pek çok kıraat örneğine yer vermiştir. Bu veriler, eserin Arap dili-kıraat ilişkisi açısından önemini ve Arapça nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'in kıraatinin dil ile olan bağlantısını göstermesi bakımından büyük önemi haizdir. Daha önce bu hususta bir çalışmanın yapılmamış olması, makalenin önemine işaret etmektedir. Son olarak çalışmada incelenen *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirin, rivâyet ve dirâyet yönünden olduğu gibi dilbilimsel açıdan da önemli bir kaynak olduğu belirtilmelidir.

Kaynakça

- Ahfeş, Ebü'l-Hasen el-Mücâşiî el-Belhî el-Evsat. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1411.
- Atıyye, 'Alâ Sa'd Mes'ûd. "Eserü'l-kırâ'âti's-şâzze fî 'ulûmi'l-lügati'l-'Arabîyye 'inde'l-İmâmi'l-Mâverdi". *Mecelletü'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve'l-Fikr* 6/3 (2020), 17-30.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşelî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418.
- Büyük, Enes. *Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde İsrâiliyyât*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Cengiz, Abdullah. "Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn İsimli Eserinde Kıraat Olgusu". *Tanım Tenkit Teori* 2 (2024), 21-38.
- Çakır, Fatma. *Mâverdi'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Çögenli, M. Sadi. *Ayet ve Hadis Örneklî Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Sarf - Nahiv - Edatlar*. İstanbul: İfav Yayınları, 14. Basım, 2012.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teyşîr fî'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1404/1984.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kırâ'âti'l-erbe'ate 'aşer*. thk. Enis Mehera. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1427/2006.
- Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû Ali el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdulgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a (el-Hücce fî 'ileli'l-kırâ'âti's-seb')*. thk. Bedreddin Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 2. Basım, 1413/1993.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Me'âni'l-kırâ'ât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Merkezül-Bühûs fî Külliyyeti'l-Âdâb, 1412/1991.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Ğalâyînî, Mustafa b. Muhammed. *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabîyye*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 28. Basım, 1414/1993.
- Hatîb, Abdüllatif. *Mu'cemu'l-kırâ'ât*. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru Sa'deddîn, 2000.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâ'ât ve'l-îdâh 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî en-Nâsîf vd. 2 Cilt. Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hücce fî'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 4. Basım, 1401/1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah. *Şerhü Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Mustafa Deybülboğa. Dâru Mustafa, 1431.
- İbn Mihrân en-Nisâbûrî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *el-Mebsût fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Sebî' Hamza Hâkimî. Dimaşk: Mecme'u Lügati'l-'Arabîyye, 1981.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1400.
- İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-kırâ'ât*. thk. Saîd el-Efgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî. *el-İknâ' fî'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Abdülmecîd Katâmiş. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1403.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrazzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l 'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Îmâ, Şuayb İdrîs. *el-Kırâ'âtü'l-Kur'âniyye fî tefsîri'n-nüket ve'l-'uyûn li'l-Mâverdî cem'an ve tevcîhen*. Sudan: Ümmü Derman Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- İmbâbî, Mahmud Ferrâc es-Seyyid. "Eserü'l-kırâ'âtî'l-Kur'âniyye fî ihtilâfî'l-ahkâmî'l-fikhiyye 'inde'l-İmâmi'l-Mâverdî min hilâli kitâbihi'l-Hâvi'l-kebîr". *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb* 1/51 (2019), 415-444.
- İnanç, Yonis. *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: İfay Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Kirmânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr. *Şevâzzü'l-kırâ'ât*. thk. Şimrân el-Acelî. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.
- Kurt, İsmail. *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Eserinde Sahâbe Tefsiri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1964.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-'uyûn tefsiru'l-Mâverdî*. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdurrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hamuş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Kesf 'an vücûhi'l-kırâ'âtî's-seb' ve 'ilelihâ ve hucejihâ*. thk. Muhyiddîn Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1418/1997.
- Mücerreb, Hâmid Muhammed. "Menhecü'l-İmâmi'l-Mâverdî fî 'arzi'l-kırâ'ât ve eseri zâlike fî tefsîrihi'n-nüket ve'l-'uyûn". *Mecelletü Külliyyeti Usûlü'd-dîn* 2/34 (2016), 1815-1904.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İ'râbü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali Beydûn. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Büdeyvi. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419.
- Oral, Murat. *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Öksüz, Ali Haydar. "Zâdü'l-Mesîr Tefsirindeki Kıraat Farklılıklarının Arap Dili ile İlişkisi". *Kilitbahir* 20 (2022), 1-26.
- Özcan, Esat. "Dil Kurallarının Kıraat Tercihindeki Etkisi: Kutrub Örneği". *Harran İlahiyat Dergisi* 45 (2021), 135-153. <https://doi.org/10.30623/hij.952990>
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Kesf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1422.
- Saylan, Nesrişah. "Arap Dili ile İlişkisi Bağlamında Begavî Tefsirinde Kıraat Vecihleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2015), 159-178.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yusuf b. İbrâhîm. *ed-Dürü'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1986.
- Sumayt, Bedr Muhammed. *Menhecü'l-Mâverdî fî tefsîrihi en-Nüket ve'l-'uyûn*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1407.
- Sümertaş, Burhan. *Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396.
- Şavî, Henâ Hâlid. "Mevkîfü'l-Mâverdî mine't-tercîhi beyne'l-kırâ'âtî fî tefsîrihi'n-nüket ve'l-'uyûn". *Mecelletü Makâlîd* 6/3 (2020), 53-63.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414.
- Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *Tabakâtü'l-fukahâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1970.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ul-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Talû, Mehmet. *Arab Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahve Giriş*. 5 Cilt. İstanbul: Milsan Basım, 1998.
- Taşdoğan, Ahmet. "Zuhruf Sûresinin 88. Âyeti Bağlamında Dil Kurallarının Kıraatlerin Anlaşılmasındaki Rolü ve Etkisi". *Harran İlahiyat Dergisi* 51 (2024), 226-246. <https://doi.org/10.30623/hij.1436130>
- Taşpınar, Kadir. "Kıraat-Nahiv İlişkisi Bağlamında Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Yer Alan Kıraat Vecihleri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2017), 113-138.

- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn. *İ'râbu'l-kırâ'âti's-şevâz*. thk. Muhammed Seyyid Ahmed Azzûz. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1417.
- Uydaş, Tuğba. *Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'ân İlimleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü İsa, 3. Basım, ts.